

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

РОМАНЮК Богдан Васильович

УДК 343.1

**СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ
ЗНАНЬ У ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ**

**Спеціальність: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза**

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата юридичних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ України (м. Київ)

Науковий керівник доктор юридичних наук, професор,
академік АПрН України
Костицький Михайло Васильович,
Конституційний Суд України, суддя

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України
Нор Василь Тимофійович
Львівський національний університет імені Івана Франка, за-
відувач кафедри кримінального процесу і криміналістики;

кандидат юридичних наук
Александровський Олександр Григорович,
Національна академія Служби безпеки України,
професор кафедри кримінального права і процесу

Провідна установа Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

Захист відбудеться “ 23 ” травня 2002 р. о 16 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.007.03 в Національній академії внутрішніх справ України за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України (03035, м. Київ, пл. Солом’янська, 1).

Автореферат розісланий “ 19 ” квітня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Лук’янчиков Є. Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі становлення та розвитку Української незалежної держави відбуваються великі перетворення суспільно-економічних і політичних відносин. Їх розвиток проходить у складних умовах, що поряд з іншими характеризуються високим рівнем злочинності, у тому числі її організованих форм, криміналізацією економіки та інших сфер життєдіяльності суспільства.

Бурхливий розвиток науки у минулому столітті й на зламі тисячоліть заклав підвалини науково-технічного прогресу, виникнення нових знань у різних галузях. Їх широке і ефективне використання під час розслідування допомагає розширити сферу застосування наукових методів і технічних засобів при доказуванні у кримінальному судочинстві.

Використання нових даних природничих і технічних наук при розслідуванні сприяє ефективнішій діяльності слідчого апарату, достовірності кримінально-процесуального пізнання події (або її відсутності) злочину, зміцненню законності та правопорядку в державі.

Таким чином, докорінні зміни, що сталися та відбуватимуться із формуванням нових суспільних відносин у державі, вимагають і нових форм їх закріплення у праві.

Конституція України стала основою для розвитку нового етапу розбудови правової системи нашої держави. З 1 вересня 2001 року набув чинності новий Кримінальний кодекс України. Ці та інші законодавчі акти заклали підвалини для реформування кримінально-процесуального законодавства відповідно до реалій сьогодення, в тому числі у питаннях, що стосуються порядку та форм застосування спеціальних знань.

Актуальність теми дослідження полягає і у тому, що, як переконує аналіз слідчої та судової практики, недостатнє використання досягнень науково-технічного прогресу, новітніх наукових технологій у досудовому слідстві зумовлене відсутністю усталеного понятійно-категоріального апарату, чіткого і однозначного визначення правознавцями понять “пізнання”, “доказування”, “дослідження”, “спеціаліст”, “спеціальні знання” та їх співвідношення, а також суб’єктів, меж і форм застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів. Взаємовідносини слідчого та осіб, які володіють спеціальними знаннями, збирання і передавання їм для дослідження об’єктів, участь у цьому процесі слідчого ще мало вивчені. А таке питання, як залучення іноземних спеціалістів взагалі не порушувалося. Бракує в Україні й монографічних та дисертаційних досліджень з комплексного застосування спеціальних знань саме на досудовому слідстві в їх гносеологічному, проблемному та процесуальному аспектах.

Отже, аналіз законодавства, літературних джерел, слідчої та судової практики дозволяє автору зробити висновок про актуальність обраної теми дослідження.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали роботи: українських вчених та практиків, зокрема І. Волкової, В. Гончаренка, М. Гродзинського, Ю. Грошевого, А. Денисюка, А. Дубинського, Б. Коврижних, Н. Клименко, В. Коновалової, П. Копніна, М. Костицького, В. Лисиченка, В. Маляренка, Г. Матусовського, М. Міхеєнка, В. Молдована, Г. Надгорного, В. Нора, М. Панова, М. Салтєвського, М. Сегая, З. Смітєнко, З. Соколовського, В. Тертишника, В. Циркаля,

Т. Шаркової, В. Шибіка; зарубіжних фахівців В. Арсеньєва, В. Берхема, Р. Белкіна, А. Вінберга, Р. Гаузера, Г. Грамовича, А. Дулова, О. Ейсмана, Є. Зуєва, Ю. Калінкіна, П. Лупінської, В. Махова, Е. Мельникової, Ю. Орлова, І. Петрухіна, О. Ратінова, Г. Садихова, М. Селіванова, І. Сорокотягіна, М. Строговича, Ю. Торвальда, М. Чельцова, В. Штоффа, О. Штротаса та багатьох інших, які присвятили свої праці питанням методології наукового пізнання, доказування та використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з Планом науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ України на 2002 рік.

Особливий науковий зв'язок – з Концепцією розвитку законодавства України на 1997–2005 роки, розробленою авторським колективом Інституту законодавства Верховної Ради України.

Мета і задачі дослідження. В якості головних напрямків наукового аналізу дисертант визначив: а) подальший розвиток теорії інституту спеціальних знань в межах сучасних методологічних підходів на основі вітчизняних та зарубіжних концепцій його розвитку, слідчої і судової практики, а також власних емпіричних досліджень визначеного об'єкта та досвіду їх застосування під час розслідування злочинів; б) розробку теоретичних і практичних рекомендацій, правових і організаційних питань широкого використання спеціальних знань на сучасному етапі розвитку науково-технічного прогресу; в) обґрунтування пропозицій щодо удосконалення правової регламентації використання спеціальних знань у досудовому слідстві.

Дисертаційне дослідження має теоретично-прикладний характер і відповідно до поставленої мети спрямоване на вирішення таких завдань:

- визначити методологічні і методичні способи дослідження спеціальних знань та їх використання у досудовому слідстві;
- розкрити загальну характеристику суті, значення і видів наукових знань та уточнити поняття “спеціальні знання” і “спеціаліст”;
- визначити поняття, суть і співвідношення пізнання і доказування у кримінальному процесі, місце і роль спеціальних знань у цих видах діяльності;
- висвітлити історичні аспекти використання інституту спеціальних знань у кримінальному судочинстві нашої держави та зарубіжних країн;
- встановити детермінуючий вплив певних етапів суспільного розвитку та наукових теорій на викривлення суті, змісту, правового регулювання і форм реалізації спеціальних знань у кримінальному процесі;
- окреслити теоретичні та правові засади використання спеціальних знань та проблеми, що створюють перешкоди більш широкому використанню слідчим досягнень науково-технічного прогресу під час розслідування кримінальних справ;

– дати класифікацію суб'єктів застосування спеціальних знань і форм реалізації цих знань обізнаними особами;

– з'ясувати суть і значення підстав для використання спеціальних знань слідчим, спеціалістом або експертом;

– на основі глибокого наукового аналізу теоретичного і емпіричного матеріалу отримати нові знання про об'єкт дослідження та довести необхідність їх вираження у правовій науці та кримінально-процесуальному законодавстві.

Об'єктом дослідження стали спеціальні знання, що використовуються у досудовому слідстві, їх суть, значення, форми реалізації, проблеми процесуального регулювання та застосування.

Предметом дослідження є:

а) чинне кримінально-процесуальне законодавство та інститути кримінально-процесуального права України і зарубіжних країн;

б) статистичні дані та матеріали слідчої і судової практики;

в) матеріали за результатами практичної діяльності автора у слідчому апараті органів внутрішніх справ України;

г) кримінально-процесуальні відносини, що виникають між слідчим та іншими учасниками кримінального процесу при застосуванні спеціальних знань.

Методи дослідження. При вирішенні поставлених завдань автором використовувалась сукупність різних методів, однак основним був діалектичний метод пізнання соціально-правових явищ. Також широко використовувався логіко-семантичний метод для вивчення та поглиблення понятійного апарату “спеціальні знання”, “спеціаліст” тощо. Історико-правовий метод застосовано при розгляді еволюції інституту спеціальних знань та нормативно-правової бази їх застосування у досудовому слідстві. Завдяки порівняльно-правовому методу визначено рівень розвинутої кримінально-процесуального законодавства, що регулює відносини у сфері використання спеціальних знань та накреслено шляхи його удосконалення. У роботі використані системний, статистичний та інші методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що автор зробив спробу з урахуванням сучасних досягнень науки комплексно дослідити історичні аспекти виникнення, розвитку спеціальних знань, кримінально-процесуального пізнання, доказування їх суті, значення, місця і ролі у розслідуванні кримінальних справ слідчим.

Найважливішими з теоретичних положень, висновків та практичних пропозицій, що сформульовані в дисертації, є:

– нові засади обґрунтування основ виникнення і розвитку наукових знань та їх окремих видів – спеціальних знань, що застосовуються під час розслідування злочинів;

– авторське визначення змісту і поняття “спеціальні знання” та “спеціаліст”;

– нове визначення поняття суті і змісту використання спеціальних знань в процесі пізнання обставин

злочину, що дало можливість розмежувати пізнання і доказування у кримінальній справі;

- по-новому обґрунтований висновок, що пізнання злочину у процесі розслідування кримінальної справи відбувається за загальними правилами методики наукового пізнання;

- авторська концепція структури спеціальних знань, суб'єктів (слідчий, спеціаліст, експерт), об'єктів, способів і форм реалізації суб'єктами спеціальних знань на досудовому слідстві;

- нове теоретично обґрунтоване положення про те, що слідчий єдиний суб'єкт розслідування, а всі інші обізнані особи, незалежно від професії, залучаються ним до вирішення окремих спеціальних (крім правових) питань у справі лише як спеціалісти;

- вперше доведено, що слідчий, спеціаліст і експерт мають право без обмежень застосовувати в установленому законом порядку свої спеціальні знання, досвід та навички. Слідчий не має права застосовувати свої спеціальні знання тільки у тих випадках, коли закон зобов'язує його під час деяких слідчих дій залучати конкретних спеціалістів (лікаря, педагога тощо), та для проведення експертизи;

- авторське визначення поняття суб'єктів та об'єктів експертного дослідження на досудовому слідстві;

- вперше обґрунтовано необхідність письмового рішення слідчого про виклик і залучення спеціалістів; встановлення процесуальних термінів ознайомлення обвинуваченого з постановою про призначення експертизи і матеріалами експертного дослідження, проведення експертиз; надання законного права слідчому бути присутнім при проведенні експертизи; нормативного визначення (викладено у роботі) порядку залучення на досудовому слідстві іноземних експертів;

- введено у науковий обіг терміни “кримінально-процесуальне пізнання” та “попередня експертиза”;

- пропозиції щодо вдосконалення кримінально-процесуального законодавства, які стосуються нормативного визначення поняття “спеціаліст”, уточнення повноважень слідчого з питань використання спеціальних знань, призначення і проведення у справі експертизи, залучення до проведення експертиз іноземних фахівців тощо. Запропоновано також доповнити Закон України “Про прокуратуру” новою нормою про прокурора-криміналіста, його права і обов'язки.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що поданий дисертантом матеріал, сформульовані висновки, положення та пропозиції можуть бути використані у правотворчій діяльності при підготовці нового і вдосконалення чинного кримінально-процесуального та іншого законодавства України; подальших наукових розробках проблем використання спеціальних знань у досудовому слідстві; навчальному процесі – при підготовці відповідних програм, лекцій та інших навчально-методичних матеріалів для студентів юридичних закладів освіти та працівників слідчого апарату; методичному забезпеченні практичної діяльності слідчих і прокурорів.

За результатами дослідження підготовлено та надіслано до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання застосування спеціальних знань у досудовому слідстві.

Особистий внесок здобувача. Дослідження проведене автором самостійно, а використані в дисертації роботи подаються з обов'язковим посиланням на них. При підготовці у співавторстві посібників “Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій” та “Комп'ютерна злочинність” дисертантом особисто розкрито питання використання спеціальних знань при розслідуванні цих злочинів.

Апробація результатів дисертації. Головні висновки, положення та рекомендації автора обговорювались на розширеному спільному засіданні кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ України та кафедри кримінального права і процесу Національної академії Служби безпеки України.

Вони використані й апробовані дисертантом при підготовці наукових посібників, статей, пропозицій та зауважень до проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України.

Окремі положення дисертаційного дослідження оприлюднені при обговоренні нового кримінально-процесуального законодавства на:

- науковій конференції, присвяченій розгляду проекту нового Кримінально-процесуального кодексу України, що відбулася у НАВСУ 24 грудня 1999 року;
- засіданні “круглого столу” на тему: “Проблеми застосування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі”, що проходив у НАВСУ 13 вересня 2001 року.

Більшість рекомендацій та положень перевірені автором у процесі його практичної діяльності, а нині деякі впроваджуються також у роботу слідчих та працівників Державної служби боротьби з економічною злочинністю МВС України.

Публікації. Деякі результати дослідження викладені автором у двох посібниках (у співавторстві), а основні – у шести наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях ВАК України.

Структура роботи визначена предметом та зумовлена метою і завданнями наукового дослідження. Вона виконана відповідно до вимог ВАК і складається з вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновку та списку використаних джерел (297 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 222 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми, характеризуються її науково-методологічні засади та ступінь наукового опрацювання; визначаються мета і завдання дисертаційного дослідження. Розкриваються наукова новизна; основні положення, що виносяться на захист; висвітлюється теоретичне та науково-практичне значення дослідження; апробація.

У **першому розділі** – “Теоретичні та правові основи використання спеціальних знань на сучасному етапі розвитку кримінального судочинства”, що складається з двох підрозділів, розглядаються положення, аналіз яких дозволив охарактеризувати поняття, суть, види знань та правові основи використання спеціальних знань у досудовому слідстві.

Перший підрозділ – “Теоретичні основи використання спеціальних знань у кримінально-процесуальній діяльності” являє собою розгорнутий аналіз підвалин виникнення і розвитку наукових знань та їх окремих видів – спеціальних знань. Автор розкриває їх суть і значення для процесу пізнання об’єктивної дійсності, формулює поняття наукових знань як системи глибокого пізнання її процесів та явищ, їх зв’язків, що за допомогою понять, суджень і теорій розкриває закони розвитку природи і суспільства. Під цим кутом зору наукові знання поділяє, як прийнято в науці, на емпіричні та теоретичні – два взаємопов’язані рівні наукового пізнання процесів, явищ природи і суспільства та їх зв’язків, але з певною суттєвою відмінністю. На емпіричному рівні – аналізом безпосередніх конкретних даних спостереження, описування та експерименту, а на теоретичному – за загального і необхідного характеру, – розкриваючи внутрішню суть і зміст процесів та явищ, що пізнаються. Визнається, що інтуїція є однією із форм знань, які потребують доведення.

Таким чином, дисертант вважає, що під пізнанням належить розуміти здобуття істинних знань та уявлень про будь-що за наявності у суб’єкта пізнання певної суми знань. Але для об’єктивності пізнання суб’єкт повинен володіти знаннями і на практичному рівні, тобто мати відповідні навички і досвід.

Оскільки злочин є суспільною подією, автор висунув і всебічно обґрунтував тезу про те, що встановлення його істинних обставин відбувається за загальними правилами наукового пізнання і вимагає під час розслідування комплексу спеціальних знань, яким має володіти суб’єкт розслідування й обізнані особи, що беруть участь у проведенні слідчих дій. На підтвердження цієї тези зроблено порівняльний аналіз співвідношення пізнання, доказування і дослідження, а також наукових методів, що застосовуються при пізнанні обставин злочину, наводяться конкретні приклади із практики розслідування кримінальних справ. У контексті цього поглибленого аналізу сформульовано висновки. Насамперед про те, що у процесі розслідування відбувається науково-практичне пізнання, яке регулюється кримінально-процесуальними нормами та здійснюється спеціальним суб’єктом (слідчим) за правилами наукової методології. Тому запропоновано його називати кримінально-процесуальним пізнанням. Воно визначається як багатоплановий процес здобуття у ході розслідування достовірних (доказаних), істинних знань про обставини вчинення злочину, винних у цьому діянні (або відсутність у діяннях певних осіб складу злочину чи самого факту його вчинення) через прийняття суб’єктом цього процесу процесуальних рішень і проведення слідчих дій із застосуванням юридичних та інших необхідних спеціальних знань, навичок та досвіду у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла. Процес доказування у кримінальній справі – це підтвердження відповідними доказами адекватного і правильного відтворення та висвітлення дійсних обставин події злочину, що в науковому пізнанні називають аргументацією. У цьому зв’язку дисертант, на відміну від інших авторів, розглядає доказування, як і дослідження доказів, складовими звичайного процесу пізнання істини, оскільки останнє охоплює всю сукупність чуттєвих, практичних і розумових дій суб’єкта розслідування, а доказування – це збирання доказів (доведення) пізнаного. Підтвердженням цього є також і те, що зазначені терміни мають різне тлумачення, а саме: пізнавати – осягати розумом кого-, чого-небудь; доказувати – підт-

верджувати які-небудь положення фактами або доводами, переконувати когось у чомусь (Короткий тлумачний словник української мови // Уклад. Д. Г. Гранчишин, Л. Л. Гумецька, В. Л. Карпова та ін. / Відп. ред. Л. Л. Гумецька. – К.: Рад. школа, 1978. – С. 64, 194).

Ці аргументовані посилання дозволяють автору категорично стверджувати, що для здобуття істинних та достовірних знань про обставини вчинення злочину слідчий має досконало володіти не тільки правовими, а й іншими спеціальними знаннями, і застосовувати їх. Для забезпечення правильної організації і об'єктивності пізнання обставин події злочину, що розслідується, тільки слідчий крім правових може застосовувати деякі спеціальні знання, як наприклад, з наукової методології пізнання тощо.

Дисертант використав історичний, порівняльний та інші наукові методи дослідження, розглянув і вивчив численні і різноманітні дослідження й висловлювання науковців у правовій літературі щодо поняття спеціальних знань і віддаючи належне цим дослідженням, не пішов уторованим шляхом, а знайшов своє розуміння і бачення їх, спираючись на практичний досвід. Він дійшов висновку, що розбіжність думок вчених і невіршеність цього питання протягом значного часу корениться, насамперед, у самих методологічних підходах до його вивчення. Для вирішення проблеми, з визначення понять “спеціальні знання” та “спеціаліст” необхідно зважати на таке. В основі цих понять лежить слово “спеціальний”, яке означає окремий вид діяльності в якійсь галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, а “спеціаліст” – вид заняття у межах однієї професії. Звідси випливає логічний висновок, що спеціальні знання – це будь-які знання, у тому числі окремі правові, але лише у вузькій (спеціальній) галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла, які, з погляду З. М. Соколовського, отримані у процесі фахової підготовки та професійної діяльності. Правові знання для слідчого, які він здобув як юрист, – фахові, а група окремих правових знань про проведення слідчих дій, доказування, застосування криміналістичної техніки тощо є спеціальними. Це стосується решти фахівців: медика, інженера та ін. Наприклад, для медика медичні знання взагалі є фаховими, а у галузі судової медицини – спеціальними. Автор вважає, що людина може отримати певні спеціальні знання і у процесі підвищення кваліфікації, самоосвіти та практичного досвіду. А тому пропонує таке визначення: спеціальні знання – це сукупність науково обґрунтованих відомостей окремого (спеціального) виду, якими володіють особи (спеціалісти) у межах будь-якої професії в різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла, і, які відповідно до норм кримінально-процесуального законодавства використовуються ними для успішного вирішення завдань кримінального судочинства. У цьому плані дається й визначення спеціаліста. Спеціаліст саме у широкому розумінні – будь-який суб'єкт, що володіє спеціальними знаннями, але спеціалістом – учасником кримінального процесу (ст. 128¹ КПК) є лише та обізнана особа, яка за вимогою слідчого або суду бере участь у проведенні слідчих чи судових дій.

Другий підрозділ – “Правове регулювання використання спеціальних знань у процесі розслідування в кримінальній справі”. Дисертант проводить аналіз процесуального законодавства та наукових досліджень, що відбивають регуляторний процес використання спеціальних знань на досудовому слідстві. Дискутує з авторами (Г. І. Грамович, Г. Г. Зуйков, Е. І. Зуєв, Ю. Д. Федоров, Ю. О. Калінкін та ін.), які

вважають, що законодавством врегульовано тільки дві форми застосування спеціальних знань на досудовому слідстві, а в основі їх поділу лежать окремі слідчі дії тощо. Така поляризація думок щодо правового регулювання застосування спеціальних знань, на думку автора, є наслідком різного тлумачення науковцями самих понять “спеціальні знання” та “спеціаліст” і не зовсім правильного визначення слова “форма” та змісту процесуальних норм. Виходячи з того, що форма, на думку мовознавців, означає обрис предмета, зовнішнє вираження чогось, під формою застосування спеціальних знань у кримінальному процесі слід розуміти те, чим саме виражається їх сукупний продукт, а носіїв цих знань віднести до суб’єктів їх застосування. А визнавати, як це пропонується, ще й непроцесуальну форму застосування спеціальних знань, неприпустимо, на чому також наголошують В.К. Лисиченко і В.В. Циркаль.

На основі запропонованих у дисертації понять “спеціальні знання”, “спеціаліст”, діалектичного взаємозв’язку їх змісту та форми, а також дослідження норм кримінально-процесуального права автор окреслив нові теоретичні схеми, де стверджується, що на стадії досудового слідства законодавчо визначено: галузі знань, що застосовуються у процесі розслідування; суб’єкти; об’єкти використання спеціальних знань; форми реалізації суб’єктами своїх спеціальних знань. Даються конкретні пояснення та обґрунтування такої схеми. Що стосується самих суб’єктів застосування спеціальних знань як їх безпосередніх носіїв, то у процесуальному законодавстві має місце визначення їх переліку, а саме: слідчий, експерт і спеціаліст. Форма реалізації спеціальних знань залежить насамперед від суб’єкта, виду діяльності та мети їх застосування. **Слідчий** реалізує свої спеціальні знання у формі логічних функцій у процесі мислення щодо прийняття певних рішень, проведення слідчих дій та оцінки доказів (статті 22–23¹, 27–29, 49–51, 53¹, 64–69, 75–79, 97–99, 107, 113, 115, 118, 122–132, 141–143 та ін. КПК України); **спеціаліст** – усних пояснень та методичних консультацій зі спеціальних питань (статті 128, 128¹, 168 і 169 КПК України); безпосереднього застосування спеціальних знань та криміналістичної техніки, інших науково-технічних засобів при виявленні, збиранні, закріпленні й дослідженні доказів у справі (статті 19, 85, 85¹, 85², 128¹ та ін. КПК України); проведення за рішенням слідчого документальної ревізії (ст. 66, 128¹ КПК України); **експерт** – проведення за рішенням слідчого судових експертиз (статті 75–77, 196, 200 КПК України).

Значимим є висновок про те, що за законом слідчий – це єдиний суб’єкт розслідування (пізнання) всіх обставин вчинення злочину і відповідальний господар справи, а всі інші обізнані особи залучаються ним у справі лише як спеціалісти та експерти для вирішення окремих спеціальних питань. Тому слідчий може самостійно застосовувати будь-які спеціальні знання, за винятком тих випадків, коли він не володіє певними знаннями або визнає за необхідне залучити іншого більш кваліфікованого спеціаліста чи з міркувань технологічного процесу виконання конкретних слідчих дій, а також коли законом передбачено залучення конкретних спеціалістів (лікарів, перекладачів, педагогів тощо) чи проведення судової експертизи. Кримінально-процесуальне законодавство (ст. 128¹ КПК України) не обмежує слідчого у застосуванні знань певних спеціалістів, до яких автор відносить і прокурора-криміналіста.

Також окреслено процесуальні повноваження слідчого, спеціаліста та експерта.

У другому розділі – “Процес використання спеціальних знань слідчим при проведенні слідчих дій”, що складається також із двох підрозділів, автор системним дослідженням, порівняльним аналізом, а також за допомогою логічного та інших методів зробив зіставлення наукової теорії, правових та практичних прийомів процесу й проблем застосування спеціальних знань слідчим та спеціалістами на досудовому слідстві, висунув і обґрунтував висновки про місце і роль цих суб’єктів у кримінальному процесі, необхідність правового вдосконалення регламентації їх діяльності.

Перший підрозділ – “Використання слідчим спеціальних знань самостійно”. У ньому дається характеристика діяльності слідчого з використання спеціальних знань, зміст якої зумовлюється, передусім, його процесуальними повноваженнями як єдиного суб’єкта розслідування у кримінальній справі і процесуально незалежної особи пізнання обставин злочину й відповідальної за законне і своєчасне проведення слідчих дій (ст. 114 КПК України). Враховано й те, що закон вимагає від слідчого докази у справі оцінювати за своїм внутрішнім переконанням. Виходячи з процесуальних повноважень слідчого, обґрунтовано конкретні форми і межі застосування ним спеціальних знань та науково-технічних засобів, у тому числі при огляді і дослідженні речових доказів чи інших об’єктів.

Звернута увага на те, що в літературі давно обговорюється право слідчого під час проведення слідчих дій використовувати не тільки юридичні, а й інші спеціальні знання, якщо він ними досконало володіє для вирішення спеціальних питань у справі. Але єдності поглядів щодо цього досі не досягнуто. Навіть ті дослідники (В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, В. К. Лисиченко, В. В. Циркаль), які допускають право слідчого використовувати спеціальні знання і науково-технічні засоби самостійно, висувають низку умов та застережень. Автор не погоджується з ними, оскільки з цього питання немає ніяких обмежень законодавця, крім деяких випадків, визначених у нормах процесуального права. Отже, для установлення об’єктивної істини у справі слідчий, виходячи зі свого процесуального статусу, зобов’язаний особисто проводити слідчі дії і безпосередньо пізнавати обставини вчинення злочину, для чого потрібно володіти та застосовувати різні спеціальні знання. Крім того, розглянуто пропозиції деяких авторів з обмеження слідчого у використанні спеціальних знань, що побудовані на оціночних поняттях (загальновідомі, незагальновідомі знання, криміналістична техніка для слідчого і експерта тощо). У разі їх ухвалення, вони потребували б знов-таки наукового визначення.

Грунтуючись на неупередженому аналізі теорії та практики, автор доводить, що слідчий має право відповідно до процесуального законодавства застосовувати спеціальні знання самостійно, у тому числі науково-технічні засоби у процесі пізнання обставин вчинення злочину, прийняття конкретних рішень, проведення слідчих дій, а також при огляді і дослідженні речових доказів чи інших об’єктів у справі. Закон не забороняє слідчому при огляді і дослідженні певних об’єктів викладати свої висновки за результатами їх пізнання як це він робить, коли оцінює достатність доказів для підготовки мотивованої постанови про притягнення особи як обвинуваченого, застосуванні запобіжних заходів, при незгоді з висновком експерта, складанні обвинувального висновку тощо. Вирішувати питання щодо своїх можливостей з використання

спеціальних знань законодавець доручив самому слідчому як процесуальному суб'єкту розслідування. Спеціальні знання і їх застосування слідчим самостійно розширюють і поглиблюють пізнання ним обставин справи. З цього приводу автор наводить статистичні дані про роботу слідчого апарату органів внутрішніх справ за 1996–2001 рр., із яких видно, що збільшення фактів залучення спеціалістів до розслідування злочинів адекватно не позначилося на якості досудового слідства. З цього випливає висновок, що забезпечити високу якість досудового слідства та встановлення об'єктивної істини у справі може тільки слідчий, який досконало володіє максимально можливою сумою спеціальних знань. Без застосування слідчим самостійно спеціальних знань, вироблення і викладення ним висновків не може відбуватись сам процес пізнання суб'єктом розслідування істинних обставин злочину, процесуальне оформлення їх та виявлених фактів, що мають значення для вирішення справи (статті 82, 85 КПК України).

Другий підрозділ – “Залучення слідчим спеціаліста при проведенні слідчих дій” присвячений аналізу наукових теорій, законодавства та практики існування інституту спеціалістів у кримінальному судочинстві. В конкретно-історичному плані проведено порівняльне дослідження розвитку наукових знань та слідчої практики, що дало можливість визначити теоретичні, законодавчі та практичні проблеми використання спеціальних знань слідчим та обізнаними особами-спеціалістами. Зроблено глибоке та всебічне дослідження діяльності у досудовому слідстві лікарів, педагогів, перекладачів, ревізорів, технічних інспекторів тощо, оскільки деякі науковці не визнають їх спеціалістами. Такий комплексний аналіз дозволив визначити проблеми та, з метою їх розв'язання, сформулювати практичну модель спеціаліста, його місця і ролі у процесі досудового слідства в умовах неупинного розвитку науково-технічного прогресу. Для цього автор не лише зібрав, систематизував і послідовно виклав теоретичні напрацювання, а й ввів у науковий обіг новий матеріал і дав своє оригінальне тлумачення відомим літературним джерелам.

Дисертант робить основний висновок про те, що в сучасних умовах науково-технічного прогресу великого значення має залучення слідчим у процесі досудового слідства різних спеціалістів, оскільки він сам не може оволодіти всіма спеціальними знаннями, а тим більше тими, які потребують ґрунтовної спеціальної фахової підготовки, навичок та багатого досвіду діяльності. Застосування слідчим спеціальних знань самостійно не завжди можливе або доцільне.

Однією з головних перешкод розвитку інституту спеціалістів є розбіжність поглядів вчених на правове визначення поняття спеціаліст. Розподіл обізнаних осіб на спеціалістів та інших осіб, що володіють спеціальними знаннями, на думку здобувача, не має ні теоретичного, ні практичного значення, а призводить лише до заплутування питання про процесуальний статус спеціаліста, допустимість застосування ним спеціальних знань при дослідженні доказів та інших об'єктів у справі, а також його право використовувати науково-технічні засоби тощо. Виклавши, з посиланням на норми процесуального права, обґрунтоване заперечення таких підходів, а також поглядів інших науковців на спеціаліста як помічника слідчого і особу, що ніби має широкі повноваження та незалежність тощо, автор розвинув та доповнив напрацювання тих дослідників (О. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, О. М. Гольдман, П. П. Іщенко та ін.), які дотримуються думки,

що спеціаліст є функціональним помічником слідчого, котрий своїми спеціальними знаннями допомагає йому у вирішенні питань, що мають значення для справи.

Такий підхід дав можливість дисертанту запропонувати своє визначення у процесуальному законодавстві поняття спеціаліста: спеціаліст – це особа, яка володіє певними спеціальними знаннями, навичками та досвідом діяльності у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла і залучається особою, що проводить дізнання, слідчим або судом для надання їм допомоги в організації, проведенні й оформленні слідчих чи судових дій.

Одночасно висунуто низку нових принципових положень, а саме: всі обізнані особи незалежно від фаху і спеціалізації, які залучаються слідчим до участі в проведенні слідчих дій, є спеціалістами у справі і на них повністю поширюються правовий статус, передбачений ст. 128¹ КПК України; спеціалісти не є самостійними у своїх діях, а підпорядковуються суб'єкту розслідування і діють у межах його повноважень; можуть без обмежень використовувати свої спеціальні знання, в тому числі у застосуванні науково-технічних засобів при дослідженні матеріалів справи. До таких спеціалістів належить і ревізор, тому що проведення за рішенням слідчого ревізії у кримінальній справі є процесуальною дією. Оскільки спеціаліст може не мотивуючи відмовитись від участі у слідчих діях, дати завідомо неправильні пояснення, довідки чи навмисно знищити виявлені докази тощо, дисертант, враховуючи важливість його дій, пропонує встановити такі само правила його залучення, що й для експерта. У цьому він солідаризується з В.М. Маховим, Е.Б. Мельніковою, М.А. Селівановим та іншими науковцями.

Автор детально розглянув ще дві важливі і спірні проблеми: залучення спеціалістів при освідуванні та проведенні так званих попередніх досліджень матеріальних об'єктів у справі. Висловив свою думку про те, що судово-медичне освідування у кожному випадку має здійснювати слідчий. Це є слідча дія і її не може проводити інший суб'єкт. Протокол, який засвідчує цей факт, є і джерелом доказу. Судово-медичний експерт або лікар, котрі залучаються до проведення судово-медичного освідування слідчим, виконують тільки пізнавальну діяльність, як її слушно охарактеризував В.К. Лисиченко. Спеціаліст не має права у процесі розслідування самостійно проводити будь-які попередні дослідження об'єктів у справі та складати довідки та інші документи, що не мають ніякого значення для доказування. У разі необхідності такі об'єкти при огляді повинен досліджувати слідчий сам або за участю відповідного спеціаліста, про що складається протокол слідчої дії. З цих же причин не можуть бути законними і самостійні дії ревізора, як це вважають деякі науковці (О. О. Закатов, М. І. Камлик, Л. О. Сергеев та ін.). Якщо є рішення слідчого про залучення ревізора, то він повинен діяти під керівництвом слідчого як спеціаліст. У роботі аргументовано те, що й практично ревізор не може діяти самостійно у справі при проведенні ревізії, оскільки бухгалтерські документи містяться у справі, а з обвинуваченими, що тримаються під вартою, безпосередньо спілкується слідчий. Таким чином, зроблено фундаментальний висновок, що у процесі розслідування непроцесуальні дії і непроцесуальні суб'єкти є незаконними.

Такі пропозиції, на думку дисертанта, допоможуть чітко розмежувати дії суб'єкта розслідування –

слідчого і обізнаних осіб – спеціалістів, які надають йому лише спеціальну допомогу, а це, у свою чергу, дозволить широко, оперативно і ефективно використовувати найпередовіші досягнення у різних галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла. Інші підходи до вирішення цього питання з умовностями, складними і заплутаними теоретичними положеннями і схемами, що пропонують деякі дослідники, не мають перспективи, про що свідчать багаторічні дискусії, які й досі тривають.

У третьому розділі – “Процесуальний порядок проведення експертизи у кримінальній справі”, що складається із чотирьох підрозділів, аналізуються теоретичні положення та правові засади експертного дослідження об’єктів, а також прикладні аспекти основних прийомів призначення та проведення експертизи у кримінальній справі. Деякі важливі висновки та положення аргументуються посиланнями на матеріали конкретних кримінальних справ.

Перший підрозділ – “Призначення слідчим експертизи у кримінальній справі” присвячений аналізу цієї слідчої дії, поняттям експертного дослідження, суб’єктам та об’єктам експертизи, а також вирішенню прикладних завдань призначення слідчим експертизи у кримінальній справі, вдосконаленню процесуального законодавства.

Відповідно до ст. 75 КПК України експертиза призначається у випадках, коли для вирішення певних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Оскільки законодавець не дав визначення поняття експертизи, а у Законі України “Про судову експертизу” (ст. 1) вона розглядається як експертне дослідження, автор, проаналізувавши теоретичні напрацювання вчених, сформулював своє, вдосконалене визначення експертного дослідження. У ньому зазначається, що проведення експертного дослідження – процесуальний порядок збирання доказів слідчим за допомогою експерта, який самостійно, на підставі постанови слідчого, вивчає необхідні об’єкти, що зібрані у справі, для встановлення нових фактичних даних з питань, які перед ним поставлені суб’єктом розслідування. Призначення експертизи у справі – це процесуальне рішення слідчого, а її проведення, суворо регламентоване нормами процесуального права, є процесуальною дією зі специфічною формою, де експерт, використовуючи свої спеціальні знання, навички і досвід, самостійно, в межах своєї компетенції, виявляє нові докази, що мають значення для пізнання злочину. Експертиза як спосіб збирання доказів одночасно є однією із трьох форм використання спеціальних знань на досудовому слідстві. Суб’єктом експертного дослідження є особа-експерт, яка володіє спеціальними знаннями, навичками і досвідом у певній галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла і діє у кримінальному процесі за дорученням слідчого з метою збирання доказів у кримінальній справі. Об’єктами експертизи є живі істоти, матеріальні предмети, документи, їх властивості і ознаки, явища і процеси, які містять певну інформацію про обставини події (або її відсутність), що розслідується у кримінальній справі.

У цьому підрозділі викладено також процесуальний порядок призначення експертизи слідчим з урахуванням практичних аспектів проведення цієї дії. Зокрема, у загальну канву викладу влітається низка нових авторських положень. Якщо при проведенні експертизи слідчий чи експерт виявлять, що не всі

проблеми дослідження об'єктів охоплені поставленими питаннями при призначенні експертизи, то слідчий, керуючись ст. 130 КПК України, може винести окрему постанову і викласти експерту додаткові питання або сформулювати раніше поставлені питання у новій редакції. Такий порядок дозволить продовжити експертне дослідження, уникнути призначення додаткової експертизи та зекономити процесуальні строки слідства. Якщо експерт у процесі проведення експертизи дійде висновку про свою некомпетентність у вирішенні поставленого перед ним питання (деяких питань) або їх частини, то він має право відмовитись від подальшого проведення експертизи або дати відповідь лише на питання, які він може вирішити за рівнем своєї фахової підготовки. Важливим положенням є й те, що автор пропонує ставити перед експертом і такі питання, на які, за припущенням слідчого, експерт не може дати категоричної відповіді або взагалі відповісти через недостатню кількість досліджуваних об'єктів або відсутність наукових розробок з цих проблем на даному етапі розвитку науково-технічного прогресу. Це забезпечить всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи, а отримані відповіді будуть мати певне значення для подальшого процесу судочинства у справі.

На основі аналізу законодавства розроблено вдосконалену схему розподілу експертиз за такими ознаками: а) за місцем проведення – на експертизи, що проводять експерти експертних установ і окремі фізичні особи зі спеціальними знаннями, котрі призначаються експертами у кримінальній справі (ч. 2 ст. 75, чч. 3 і 4 ст. 196 і ст. 198 КПК України); б) за кількістю експертів – на одноосібні та експертизи, що проводять кілька експертів (ч. 3 ст. 75 КПК України), які, у свою чергу, прийнято ділити на комісійні та комплексні; в) за кількістю і якістю досліджуваних об'єктів та повнотою і обґрунтованістю висновку – на первинні (чч. 2–4 ст. 75 КПК України), додаткові (ч. 5 ст. 75 КПК України) і повторні (ч. 6 ст. 75 КПК України) експертизи; г) за видом спеціальних знань, що застосовуються при проведенні експертних досліджень. Подана детальна характеристика кожної складової цього поділу. Вводиться новий термін “попередня експертиза”, оскільки після первинної експертизи може бути проведено ще кілька повторних. Признано, що предмет експертизи визначається питаннями, які ставить слідчий перед експертом. Викладено аналіз думок вчених та авторську концепцію критеріїв відмежування експертизи від інших способів застосування спеціальних знань обізнаними особами. Дисертант дійшов власного висновку, що головна відмінність експертизи від інших способів застосування спеціальних знань полягає у самій суті її змісту, а не тільки в процесуальній формі та меті, як на цьому наголошують деякі фахівці. Розкрито суть цього змісту, основними ознаками якого є: експерт не займається виявленням та фіксацією доказів чи іншої інформації; глибоке та всебічне пізнання об'єктів дослідження, що часто супроводжується різними науково-дослідними експериментами і базується на комплексному їх вивченні з урахуванням усіх необхідних фактів і джерел інформації, зібраних у справі; значна, як правило, тривалість експертизи, яка обумовлюється відповідними технологічними процесами досліджень об'єкта та його обсягами і вимагає великих зусиль і концентрації уваги експерта або групи експертів, у тому числі тих, які володіють різними спеціальними знаннями; обов'язковий і детальний опис експертом в акті експертизи процесу дослідження його

результатів та проведених експериментів, переліку наукових методик і рекомендацій, нормативних актів, якими він керувався у дослідженні, достатніх аргументів своїх висновків та відповідей на питання, поставлені суб'єктом призначення експертизи. Це дало автору можливість запропонувати та викласти деякі рекомендації щодо випадків, коли: слідчий сам може оглядати та досліджувати об'єкти у справі; залучати спеціаліста; призначати експертизу.

Порівняльний аналіз законодавства та слідчої практики щодо порядку призначення експертизи і залучення експерта дав можливість дисертанту висвітлити низку проблем та запропонувати шляхи їх розв'язання. Звертається увага на те, що згідно із законом (ч. 1 ст. 66 і ч. 2 ст. 75 КПК України) як експерт може бути викликана будь-яка особа, яка має необхідні знання для дачі висновку з досліджених питань, тобто суб'єктом експертного дослідження є фізична особа, яку визначає слідчий. Це відповідає процесуальній самостійності і незалежності слідчого при збиранні доказів. Експерт, у визначених законом діях, є також самостійним суб'єктом (статті 75 і 77 КПК України). Але при призначенні експертизи спеціалістам експертних установ іншою нормою (чч. 3–4 ст. 196 КПК України) слідчого позбавлено права безпосереднього вибору експерта, ознайомлення його з постановою про призначення експертизи та роз'яснення прав і обов'язків тощо. Одночасно автор не міг не відзначити, що такий порядок не тільки суперечить процесуальному статусу слідчого та ст. 75 КПК України, а й порушує права самого експерта і обвинуваченого, який при ознайомленні його слідчим з постановою про призначення експертизи не може реалізувати своє право на відвід експерта, оскільки з неї не видно, хто її проводить та низку інших прав цих суб'єктів. Пропонується встановити єдиний порядок взаємовідносин слідчого, обвинуваченого і експерта, що передбачений для спеціалістів, які не працюють в експертних установах. Визнано недосконалою редакцію ч. 3 ст. 197 КПК України, із якої випливає, що обвинуваченому повинні оголошуватися постанови про призначення різних експертиз у той час, коли його психічний стан робить це неможливим, оскільки законодавець висловив застереження лише щодо постанови про призначення судово-психіатричної експертизи. Викладено обґрунтовані пропозиції про встановлення терміну ознайомлення обвинуваченого з постановою про призначення експертизи та інші зміни до законодавства з цього питання.

Другий підрозділ – “Вибір слідчим експертів”. На основі аналізу літературних джерел, законодавства про статус експерта та практики залучення цього спеціаліста до проведення експертиз викладено розширений спектр вимог щодо його ділових і професійних якостей, а також процесуальний порядок відбору та практичні аспекти діяльності. На базі вивчення і узагальнення процесуальних норм виписано вісім позицій, які характеризують причини, що унеможливають участь спеціаліста у проведенні експертизи.

Отримані результати також дозволили зробити деякі висновки і пропозиції з проблемних малодосліджених питань. Дисертант вважає за можливе залучення до проведення комплексної експертизи одного спеціаліста, якщо він приблизно однаковою мірою володіє різними спеціальними знаннями для вирішення комплексу питань, що потребує розслідування у справі, а особливо коли він має певні навички володіння багатофункціональними приладами. Також допускає при проведенні експертиз залучення зарубіжних фа-

хівців. Відмічається, що за процесуальним законом це не заборонено (статті 31, 75, 196 і 198 КПК України), а у ст. 23 Закону України “Про судову експертизу” прямо сказано, що іноземні спеціалісти можуть брати участь у комісійних експертизах. Для детального врегулювання процесу залучення іноземних експертів до проведення експертиз сформульовано спеціальну норму, якою пропонується доповнити кримінально-процесуальне законодавство.

Третій підрозділ – “Підбір і передача слідчим матеріалів для експертного дослідження та участь у проведенні експертизи”. Науково-практичне дослідження даного питання та порівняльно-системний метод і моделювання дозволили автору сформулювати і описати базові принципи діяльності слідчого на цьому етапі процесуальної діяльності. З цією метою подано детальний виклад процесуального порядку підбору і передачі слідчим матеріалів для експертного дослідження, а також пропозиції щодо активної участі слідчого в експертному дослідженні та вирішенні проблемних питань слідчої практики.

Автор звертає увагу на хибність думок деяких науковців, що закон ніби дозволяє примусово відбирати зразки для експертного дослідження тільки в обвинуваченого. Постанова слідчого про відбір зразків, винесена відповідно до закону (ч. 5 ст. 114 і ч. 1 ст. 199 КПК України), є обов’язковою для всіх осіб. Інше тлумачення цього процесу суперечить законодавству і на практиці може позбавити слідчого можливості призначення певних експертиз, збирання доказів і вирішення справи по суті. Розуміючи, що не всі зразки можна отримати примусово, наприклад, записати голос людини за допомогою звукозаписувального пристрою, а тому пропонується, у разі крайньої необхідності, відбирати їх у такому разі негласно за участю спеціаліста та понятих.

Здобувач зупиняється також на недоліках існуючого порядку передачі об’єктів і матеріалів для експертного дослідження, що інколи спричиняють негативні наслідки, і пропонує безпосередню й документальну передачу їх експерту. Далі зазначається, що перед початком дослідження об’єктів експерт повинен повідомляти про це слідчого і узгодити такі питання: чи заявлені якісь клопотання обвинуваченим при ознайомленні з постановою про призначення експертизи і як їх вирішити; чи буде слідчий брати участь при розпечатуванні об’єктів, їх огляді та дослідженні, проведенні експериментів тощо; як бути з об’єктами дослідження (чи можна їх видозмінити, пошкодити, знищити); вибору способу та методики дослідження доказів та інших об’єктів; термінів проведення експертизи. Право слідчого брати участь у проведенні експертизи, встановлювати строки її проведення тощо повинно бути закріплено у процесуальному законі, як це має місце в інших країнах. Свою принципову позицію щодо узгодження експертом зі слідчим методики експертного дослідження дисертант аргументує головне тим, що в іншому випадку останній змушений буде призначати повторну експертизу, оскільки він є суб’єктом з правом оцінки висновку експерта. Наведене більшою мірою стосується спілкування слідчого і спеціалістів експертних установ. Разом з тим це не означає, що слідчий обов’язково повинен брати активну участь у проведенні кожної експертизи, але таке право він повинен мати за законом. Одночасно висловлено категоричне твердження про те, що слідчий не може і не має права втручатися у сам технологічний процес експертного дослідження та вироблення і ви-

кладення експертом свого висновку в акті експертизи. У роботі висвітлено й інші позитивні наслідки участі слідчого у проведенні експертизи.

Дослідник з метою подальшого зміцнення конституційних прав і свобод людини висунув нову пропозицію про закріплення у процесуальному законі правила, за яким медична та психіатрична експертизи обвинуваченого мають обов'язково проводитись комісією експертів у складі не менше трьох спеціалістів, а стаціонарне обслідування або спостереження за ним у медичному закладі не повинно тривати більше 40 днів. Продовження цього строку може бути можливе лише за рішенням суду.

Четвертий підрозділ – “Висновок експерта та його оцінка слідчим”. Використовуючи теоретичні напрацювання та практичний досвід, дисертант досліджує питання поняття висновку експерта (акта), його структури і змісту, які викладає з авторськими новелами, насамперед щодо детального опису експертом технологічного процесу експертного дослідження, ходу логічних посилок тощо. Велика увага звертається на обов'язкове відображення в акті дослідження науково-обгрунтованої методики, що застосовувалась експертом; довідково-нормативної документації та її джерел; способів фіксації та документування досліджень і експериментів; з чийого дозволу, у чийй присутності було знищено, пошкоджено чи видозмінено об'єкти дослідження і як саме тощо. Дуже важливим для дослідницької частини акта є викладення експертом аргументації кожного результату дослідження за встановленим (пізнаним) фактом.

Автор підтримує думку тих вчених, які вважають, що експерт не повинен торкатися питань правового характеру, а також допускає існування ймовірних висновків.

Дослідивши значення слів “висновок” і “акт”, він пропонує експертизу оформляти актом, де логічним буде викладення висновків експерта за результатами його практичної та розумової діяльності.

На завершення описується прагматичний процес оцінки слідчим матеріалів експертизи і висновків експерта, а також наводиться думка про те, що слідчий при здобутті певних знань не тільки може оцінити висновок експерта, а й повинен дати йому свою оцінку, як вимагає закон і процес пізнання істини у справі.

Для своєчасної реалізації прав обвинуваченого у повному обсязі пропонується в законі встановити п'ятиденний термін ознайомлення його з матеріалами експертизи (рахувати з моменту їх надходження слідчому).

У висновках дисертаційного дослідження наголошується на недосконалості теорії використання спеціальних знань і правової регламентації діяльності слідчих та інших осіб, які володіють спеціальними знаннями, що унеможливує широке і ефективне їх застосування у процесі досудового слідства. Це обумовлено, насамперед, нечіткими і неоднозначними теоретичними визначеннями самих понять спеціальних знань, суб'єктів, способів використання та форм їх реалізації.

Тому автором, на основі аналізу теоретичного і емпіричного матеріалу, визначено науково обгрунтований понятійно-категоріальний апарат щодо змісту і місця спеціальних знань, їх носіїв, сформульовано висновки і пропозиції, спрямовані на вдосконалення процесуально-прикладних аспектів їх застосування у процесі досудового слідства.

Основні положення, розглянуті в дисертації, знайшли відображення у таких публікаціях:

1. Виявлення та розслідування злочинів, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій: Посібник / Б. В. Романюк, М. І. Камлик, В. Д. Гавловський, В. Г. Хахановський, В. С. Цимбалюк / Під ред. Я. Ю. Кондратьєва. – К.: Вид-во НАВСУ, 2000. – 64 с.
2. Комп'ютерна злочинність: Навч. посібник / П. Д. Біленчук, В. В. Бут, В. Д. Гавловський, М. В. Гуцалюк, Р. Л. Колпак, В. В. Кравчук, Б. В. Романюк, В. С. Цимбалюк. – К.: Атіка, 2002. – 240 с.
3. Романюк Б. В. Участь педагога у слідчих діях // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 4. – С. 290–295.
4. Романюк Б. В. Участь у досудовому слідстві спеціалістів, які мають медичні знання // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 5. – С. 208–214.
5. Романюк Б. В. Перекладач на стадії досудового слідства // Науковий вісник Національної академії Служби безпеки України. – 2001. – № 13. – С. 124–130. – Інв. №5384 (таємно).
6. Романюк Б. Залучення спеціалістів до розслідування злочинів у сфері інформаційних технологій // Міліція України. – 2002. – № 1. – С. 22–23; – № 2. – С. 24–25.
7. Романюк Б. В. Спеціаліст на досудовому слідстві // Збірник наукових праць Національної академії Служби безпеки України. – 2002. – № 5. – С. 52–58. – Інв. №29/26–1059 (таємно).
8. Романюк Б. Використання спеціальних знань слідчим на стадії досудового слідства. // Право України. – 2002. – № 3. – С. 137–142.

Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Національна академія внутрішніх справ України. – Київ, 2002.

Дисертація присвячена питанням сучасних теоретичних та правових проблем використання спеціальних знань у досудовому слідстві. За допомогою аналізу наукових праць філософів, юристів, інших фахівців, українського та зарубіжного законодавства, матеріалів слідчої, судової і власної практики автор розкриває суть, значення цих знань для пізнання істини, юридичні й практичні аспекти проблем їх застосування у досудовому слідстві. Визначені поняття “спеціальні знання”, “спеціаліст”, суб'єкти та форми застосування ними спеціальних знань. У роботі викладено обґрунтовану концептуальну схему наукових та прикладних положень, спрямованих на вдосконалення процесу використання їх слідчим при розслідуванні кримінальних справ. Запропоновано низку змін до кримінально-процесуального законодавства та інших нормативних актів щодо безпосереднього застосування спеціальних знань слідчим, спеціалістом та експертом тощо.

Ключові слова: пізнання обставин злочину, спеціальні знання, суб'єкти застосування спеціальних знань, обізнані особи, спеціаліст, експерт, експертиза.

Романюк Б. В. Современные теоретические и правовые проблемы использования специальных знаний в досудебном следствии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Национальная академия внутренних дел Украины. – Киев, 2002.

Диссертация посвящена вопросам современных теоретических и правовых проблем использования специальных знаний в досудебном следствии. Отмечается, что при расследовании преступлений широкому их использованию препятствует, в первую очередь, отсутствие на теоретическом уровне устоявшихся понятий “специальные знания”, “специалист” и нормативного закрепления последнего в уголовно-процессуальном законодательстве, а также расхождения мнений ученых и практиков, касающихся субъектов, форм и способов применения этих знаний.

С помощью анализа научных трудов философов, юристов, других специалистов, украинского и зарубежного законодательства, материалов следственной, судебной и собственной практики автор раскрывает свое видение сущности, значимости специальных знаний для познания истины, юридические и практические аспекты их применения в досудебном следствии. В частности, в работе отмечено, что специальные знания – это любые знания, в том числе отдельные правовые, но только в узкой (специальной) отрасли науки, техники, искусства и ремесла, полученные в процессе специальной подготовки или профессиональной деятельности. Специалистом является субъект, владеющий специальными знаниями и по требованию следователя или суда принимающий участие в проведении следственных и судебных действий. Субъектами применения специальных знаний на досудебном следствии является следователь, специалист и эксперт. Форма реализации специальных знаний зависит, в первую очередь, от субъекта, вида деятельности и цели их применения.

Значимым является также вывод, что следователь единственный субъект расследования, а все сведущие лица, независимо от специальности, привлекаются им лишь в качестве специалистов или экспертов для решения отдельных специальных (кроме правовых) вопросов по делу.

Уголовно-процессуальное законодательство не ограничивает следователя, как и других уполномоченных субъектов, в применении специальных знаний и научно-технических средств. Следователь не имеет права применять свои специальные знания только в тех случаях, когда закон обязывает его при проведении отдельных следственных действий привлекать конкретных специалистов (врача, педагога и т. п.), и для проведения экспертизы.

Даны анализ различных мнений ученых и авторская концепция критериев размежевания экспертизы и других способов применения специальных знаний сведущими лицами. Диссертант пришел к выводу, что главное отличие экспертизы от других способов применения специальных знаний состоит в самой сути ее содержания, а не только в процессуальной форме и цели, как на это акцентируют внимание некоторые авторы. Раскрыто суть этого содержания, основными признаками которого являются: эксперт не занимается

выявлением и фиксацией доказательств или другой информации; глубокое и всестороннее познание объектов исследования, что часто сопровождается разными научно-исследовательскими экспериментами и базируется на комплексном их изучении с учетом всех необходимых фактов и источников информации, собранных по делу; значительная, как правило, продолжительность экспертизы, которая обусловлена соответствующими технологическими процессами исследования объекта, его объемом и требует больших усилий и концентрации внимания эксперта или группы экспертов, в том числе тех, которые владеют разными специальными знаниями; обязательная и детальная опись экспертом в акте экспертизы процесса исследования его результатов и проведенных экспериментов, перечня научных методик и рекомендаций, нормативных актов, которыми он руководствовался при исследовании, достаточных аргументов своих выводов и ответов на вопросы, поставленные субъектом назначения экспертизы. Это дало автору возможность изложить некоторые рекомендации, касающиеся случаев, когда: следователь сам может осмотреть и исследовать объекты по делу; привлечь специалиста; назначить экспертизу.

Излагается порядок назначения и проведения экспертизы, а также необходимость законодательного установления сроков ознакомления обвиняемого с постановлением о назначении экспертизы, материалами экспертного исследования, права следователя принимать участие в проведении экспертизы и т. п.

Предложено обоснованную концептуальную схему научных и прикладных положений, направленных на усовершенствование процесса использования специальных знаний при расследовании уголовных дел.

Ключевые слова: познание обстоятельств преступления, специальные знания, субъекты применения специальных знаний, сведущие лица, специалист, эксперт, экспертиза.

Romanyuk B. V. Modern theoretical and legal problems of using of special knowledge in pre-trial investigation.- Manuscript.

The dissertation on candidate's degree of sciences on speciality 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; legal expert examination.- The National Academy of internal affairs of Ukraine, Kyiv, 2002.

The dissertation deals with the problems of modern theoretical and legal aspects of using special knowledge in pre-trial investigation. Summing up the analysis of the researches of philosophers, lawyers, other experts, Ukrainian and foreign legislation, materials of investigatory, judicial and own practice, the autor discovers the essence, significance of this knowledge to comprehend the sense, legal and practical aspects of their using in pre-trial investigation. The notions "special knowledge", "specialist", subjects and forms of application of special knowledge by them are defined. This work gives the justified conceptual scheme of research and applied provisions which are directed on improvement of the process of their using by investigator at investigation of criminal cases. The set of changes to the criminal-procedural legislation and other by-laws in addition to immediate application of special knowledge by the investigator, specialist, expert and so on is offered.

Key words: knowledge of crime circumstances, special knowledge, subjects of using special knowledge, experienced persons, specialist, expert, expert examination.